

СЛОВО В НАУКОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

УДК 81'38

Тетяна Коць

І. ФРАНКО ПРО МОВНО-КУЛЬТУРНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано погляди І. Франка на формування єдиного літературного стандарту в контексті мовної дискусії кінця ХІХ – початку ХХ століть. Визначено теоретичні засади лінгвістичних праць митця й простежено їх відбиття в художній мовотворчості і в наукових працях. Звернено увагу на проблеми уніфікації східноукраїнської та західноукраїнської мовних традицій, вживання діалектизмів, іношомовних слів.

Ключові слова: літературна мова, наддніпрянська мовна традиція, галицька мовна традиція, діалектизми, іношомовні слова.

The article analyzes the views Franko unify the literary standard language in the context of the discussion of the late XIX – early XX centuries. Theoretical foundations of linguistic works of the artist and traced their reflection in art linguistic creativity and scientific works. Attention is paid to the problem of unification of the Eastern and Western traditions of language, the use of dialect, foreign words.

Keywords: literary language, tradition Dnypr language, Galician language tradition, dialect, foreign words.

Суспільно-політичні умови кінця ХІХ ст. не давали можливості розвиватися українській мові. Російський уряд перешкоджав будь-яким проявам національної самосвідомості народу. Всіляко поширювалося і закріплювалося на офіційному рівні твердження про те, що української мови

немає, це лише наріччя «великорусского языка». Таємний об'їжник міністра внутрішніх справ П. Валуєва від 18 липня 1863 р. був інструкцією для державних органів влади. Було заборонено надавати цензурний дозвіл на друкування освітніх книг українською мовою, обмежено видання періодики, припинено діяльність українського театру. Указ Олександра II, підписаний в німецькому місті Емсі 18 травня 1876 р., заборонив перевезення книг з-за кордону, друк оригінальних творів і перекладів. Винятком були тільки історичні пам'ятки й твори письменників, опубліковані російським правописом. Українську мову вилучили з усіх вищих сфер громадського життя. Ю. Шевельов стверджує, що царська політика опосередковано впливала і на вибір розмовної мови освічених верств населення та в їхніх родинях [Шевельов 1998: 7].

У Галичині й на Буковині, які перебували під владою Австро-Угорської імперії, конституція захищала мову міноритарних національностей і визнавала її право на вживання в офіційно-діловій сфері.

На той час українська мова була неунормована і некодифікована. Не було граматик, словників. Письменники й громадські діячі послуговувалися рідними діалектними говірками, які були фонетично, морфологічно і синтаксично неоднорідними. Існувало дві сформовані мовно-літературні традиції: східноукраїнська (наддніпрянська) та західноукраїнська (галицька).

Щоб протистояти російській політиці, українська інтелігенція прагнула унормувати мову, виробити літературний стандарт, який би зміг об'єднати український простір [Жовтобрюх 1970: 19]. На сторінках періодичних видань розгорнулася дискусія про діалектну основу літературної мови та шляхи її розвитку.

Компромісу в цьому питанні досягти було важко. Б. Грінченко (під псевдонімом Василь Чайченко) у статті «Галицькі вірші», яка була опублікована в газеті «Правда», IX, за 1891 р. наполягав на тому, що основою літературного зразка має стати східноукраїнська літературна традиція, оскільки вона охоплює більшу територію і нею написано більшість класичних українських творів. Орієнтирами названо мовотворчість

Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, Марка Вовчка, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Нечуй-Левицького, П. Мирного.

Б. Грінченка підтримали І. Нечуй-Левицький, А. Кримський. І. Франко спочатку наполягав на тому, що всі говори мають право стати основою літературної мови і, як компроміс, пропонував синтезувати всі наріччя [Франко 1982: 337]. Важливим аргументом на користь визнання західноукраїнського варіанта було те, що лише в Галичині склалися сприятливі суспільно-політичні умови для створення літературної стандарти.

Ідеї І. Франка гостро критикував І. Нечуй-Левицький. Він на сторінках журналу «Україна» опублікував статтю «Сьогочасна часописна мова на Україні», де виступив проти поширення галицької книжної традиції в періодичних, наукових виданнях: «Галицька наукова й часописна мова, кажучи загалом дуже нашкодила нашому письменству, а найбільше – сьогочасному часописному письменству. Через її вплив ця часописна мова вийшла напхана польськими й галицькими провінціалізмами й стародавніми словами, ще й подекуди з чудною синтактикою» [Нечуй-Левицький 1907: 39]. Дослідник закидав галицьким письменникам надмірне вживання книжної лексики, орієнтацію на церковнослов'янський мовний ресурс, що під їх впливом поширювалось у періодичних виданнях Східної України, а також у творах письменників, наприклад у Лесі Українки, «що колись ще недавнечко писала чистою народною мовою» [Нечуй-Левицький 1907: 109].

Сьогодні діалектні й книжні одиниці у мові І. Франка, зокрема в художніх творах, можна кваліфікувати як стилістично виправдані маркери живої говіркової стихії поета, а також соціального, національного і духовного життя ХІХ – початку ХХ століть. Напр.: *Вона вдала, немов не розуміє, / І наказала над **огнем** поставити / Посудину* [Франко 1976: 28]. *Серед них Авірон і Датан / Верховодять сьгодні; / На пророцькі слова їх **одвіт**: / «Наші кози голодні!»* [Франко 1976: 217]; *І не взяв багачів-дукачів, / Що всю землю плондрують, / Людським **злотом** і потом собі / Домовини мурують* [Франко 1976: 226].

Згодом митець буде намагатися максимально уникати галичанізмів, що спостерігаємо, зокрема в поемі «Мойсей» (винятком є поодинокі вислови на зразок *не годний, збуваєсь*). І. Франко усвідомлював необхідність зближення західноукраїнської та східноукраїнської традицій, потребу створення єдиного літературного стандарту і робив для цього реальні кроки.

Природним для мови XIX століття усієї України було вживання нестягнених форм прикметників у називному та знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду. Вони у творах І. Франка часто виконують стилістичні функції, надають поезії народнопісенного звучання: *Спалахнула гнівом лютим / **Всемогучая** княгиня, / Пані в царстві мук і тління* [Франко 1976: 22]; *То не в вирій журавлі летіли, / То збиралось **славнеє** лицарство, / То збиралось у похід далекий / На турецьку землю ген за море* [Франко 1976: 32]; *Поринаю в **студеную** воду, / Поринаю аж на дно глибоке, / Там находжу зерно **золотеє**, / І воно наверх мене виносить* [Франко 1976: 32]. Такі форми активно функціонували на початку XX ст., що засвідчує і мовна практика письменників і тогочасні граматики.

І. Франко займав помірковану позицію щодо вживання іншомовних слів. Твердження пуристів про їх шкідливість письменник називав «добровільним обскубуванням мови» [Франко 1982: 173]. Сприйнятними для всіх українців І. Франко називав слова (на погляд Б. Грінченка, «москалізми») *кришталь, гомін, говір, боязливо*, які вживав Т. Шевченко і які згодом закріпилися у вжитку.

Письменники і громадські діячі долучалися до творення так званих «кованих» слів для називання нових предметів і явищ життя. Б. Грінченко не сприймав Франкових лексем *дійство, людство*, натомість популяризував *з'єднання, комбінація, дошкульний* («чужі» для І. Франка). Усі вони ввійшли до словника літературної мови.

Важливі міркування про формування літературного стандарту, які поширилися згодом серед інтелігенції, І. Франко висловив у статті «Літературна мова і діалекти». Письменник наголошував на важливості поєднання живомовної стихії та іншомовних одиниць, яких вимагали тогочасні реалії, оскільки

саме в такому випадку літературна мова «жива і здібна до життя» [Франко 1982: 207]. Мовна практика письменника відповідала його власним теоретичним настановам. В. М. Русанівський зазначає, що мова І. Франка – «з одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан [Русанівський 2001: 268]. У літературно-критичних, економічних працях вживані й іншомовні, і народнорозмовні лексеми: *Певно, є деяка конвенціональність у її* [Марка Вовчка] *способі малювання панів і пань кріпосників, але малюнки жінок і дівчат-кріпачок, як українські так і московські, се старанні і глибоко правдиві психологічні і соціальні студії* [Франко 1982: 278]. Науковий стиль був позначений рисами художності, образності, експресивності, напр.: *Всі ті люди, описані в отсій комедії, живуть і досі, кандидують, б'ються одні з одними, обкидають себе болотом, дурять народ і самих себе – і все це пощо? Для патріотизму? Де там, для особистої амбіції, для матеріальних зисків* [Франко 1982: 239].

І. Нечуй-Левицький виступав проти вживання запозичень, вважаючи, що літературна мова повинна збагачуватися лише за рахунок власних словотвірних ресурсів. Тому до його переліку вірцевих письменників не потрапили Т. Шевченко, М. Старицький, І. Тобілевич, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, П. Мирний. Проте на практиці І. С. Нечуй-Левицький часто не дотримувався власних настанов і в теоретичних працях вживав слова і вислови на зразок: *натуралізм, ультрареальний, меркантильний, копія натури, національний дух часу, погляд на літературу*. Сам письменник спростовував свої думки, пишучи твори про інтелігенцію, заробітчан. У творах «Хмари», «Над чорним морем», «Причепа», «На гастролях у Микитянах» письменник вживає слова: *деспотизм, централізація, українофілство, українофіли, космополітизм, космополіт, націоналізм*.

І. Франко розумів необхідність вироблення єдиної літературної мови (у нашому розумінні її наддіалектного характеру) – «мови школи, церкви, уряду і письменства». Саме в цих сферах вона є «репрезентаткою національної єдності,

спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх на одну органічну єдність» [Франко 1982: 207].

Про важливу роль школи в утвердженні літературної мови говорив і І. Нечуй-Левицький. Саме вона, на його думку, мала навчити не тільки правильно читати й писати, а й осягнути нові галузі науки. Знання рідної мови і можливість отримати нею освіту було необхідною умовою побудови власної держави. Такі ідеї підтримувала на початку ХХ століття вся національно свідомо українська громадськість. У повісті «Над чорним морем» І. Нечуй-Левицький особливо наголошує на своїх народницьких, просвітницьких переконаннях і зауважує: *Інтелігенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середніх віків, непотрібна нікому в краю, окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації.*

Важливим критерієм визнання і, за сучасною термінологією, кодифікації стандарту І. Франко називав літературну традицію саме наддніпрянської частини України – мовотворчість І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького [Франко 1982, 23: 206]. Це була та мова, яка «на величезному просторі від Харкова до Кам'янець-Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові» [Франко 1982, 23: 206].

Значення цієї дискусії, відзначає Ю. Шевельов, у тому, що, сигналізуючи про загрозу роздвоєння українського культурного процесу, було знайдено шлях виходу із ситуації – потреби орієнтації на східноукраїнське наріччя. Авторитет письменників допоміг багатьом діячам у галузі мовотворення скорегувати свою «лінію поведінки» [Шевельов 1998: 4]. Незважаючи на чималу кількість дискусійних питань щодо шляхів нормування української мови, І. Франко завжди наполягав на пошуку компромісу. Цінність його думок полягала в тому, що він зосереджував увагу інтелігенції на питаннях об'єднання східноукраїнського і західноукраїнського варіантів літературної мови.

Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка 1970. – 303 с.

Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні / І. Нечуй-Левицький. – К., 1907. – С. 36-48.

Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 5. Поєми / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976. – 578 с.

Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 23. Літературно-критичні праці (1906-1908) / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – 678 с.

Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 37. Літературно-критичні праці (1906-1908) / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – 678 с.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941): стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

REFERENCES

Zhovtobrjuh, M. A. (1970). *Mova ukrayins'koї periodichnoyi presi (kinec' XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Nechuj-Levic'kij, I. (1907). *S'ogochasna chasopisna mova na Ukrayini*. Kyiv. (in Ukrainian)

Rusanivs'kij, V. M. (2001). *Istorija ukrayins'koyi literaturnoyi movi*. Kyiv. (in Ukrainian)

Franko, I. (1976). *Zibrannja tvoryiv u 50-ti tomah*. Vol. 5. *Poemi*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Franko, I. (1982). *Zibrannja tvoryiv u 50-ti tomah*. Vol. 23. *Literaturno-kritichni pracj (1906-1908)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Franko, I. (1982). *Zibrannja tvoriv u 50-ti tomah*. Vol. 37. *Literaturno-kritichni pracj (1906-1908)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Shevel'ov, Ju. (1998). *Ukraїns'ka mova v pershij polovini XX st. (1900–1941): stan i status*. Chernivci: Ruta. (in Ukrainian)

Tetyana Kots

I. FRANKO ABOUT THE LINGUISTIC AND CULTURAL SITUATION IN UKRAINE OF THE END OF XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article analyzes the views Franko unify the literary standard language in the context of the discussion of the late XIX – early XX centuries. Theoretical foundations of linguistic works of the artist and

traced their reflection in art linguistic creativity and scientific works. Attention is paid to the problem of unification of the Eastern and Western traditions of language, the use of dialect, foreign words. By the time the Ukrainian language was neunormovana and uncodified. There were no grammars, dictionaries. Writers and public figures posluhovuvалysya native dialect dialects which are phonetically, morphologically and syntactically heterogeneous, there were two formed linguistic and literary traditions: Eastern (near the Dnieper) and Western (Galician).

Important considerations about the formation of a literary standard, as authoritative subsequently spread among intellectuals, Franko expressed in the article Literary language and dialects. The writer stressed the importance of combining elements of living language and foreign units, which demanded the realities of life. He stressed that in this case literary language alive and capable of life.

The importance of this debate, is that the threat of a split Ukrainian cultural process, found a way out of the situation needs orientation of Eastern dialect. Authority figures helped many writers in the field creation of language adjust its «course of conduct». Despite the many contentious issues on ways rationing Ukrainian language Franko always insisted on finding a compromise in the circles of writers, linguists and public figures. The value of the views of the writer was that he attracted the attention of the whole association of intellectuals to East and Western versions language.

Статтю отримано 17.09.2016

УДК 811.161.2: 81' 373

Зоряна Висоцька

МЕТАФОРА В НАУКОВІЙ МОВІ ІВАНА ФРАНКА

Досліджено механізми метафоризації у наукових економічних текстах Івана Франка. Диференційовано текстові структури наукових метафор та образних метафоричних зворотів. Проаналізовано номінативні й дієслівні метафоричні текстові структури.

Ключові слова: образність наукового тексту, експресивність наукового тексту, наукова метафора, іменникова метафора, дієслівна метафора, метафоричний зворот.